

Gavia stellata

smålom

Fåglar

NÄRA HOTAD (NT)

Klass Aves (fåglar), Ordning Gaviiformes (lomfåglar), Familj Gaviidae (lommar), *Gavia stellata* (Pontoppidan, 1763).

Beskrivning. Smålommen är den minsta av lommar, 55-65 cm (alltså något större än en gräsand), och med vikt från cirka 1 upp till drygt 2 kg, beroende på bland annat kön och årstid. Liksom övriga lomarter har den en långsträckt, spolförmad kropp och fötterna placerade långt bak. Ligger lågt i vattnet varvid den spetsiga näbben oftast hålls snett uppåtriktad. Under häckningstid känner man igen vuxna smålommar på bland annat den ganska enfärgat gråbruna ryggen utan ruttmönster, blygrått huvud och hals samt brunröd strupe. Ungfåglar och gamla fåglar i vinterdräkt är mer enfärgade, med ljust gråaktig översida och vit-gråvit framsida på halsen. Vingarna är långa och smala, och den flyger med relativt snabba vingslag.

Utbredning och status. Smålommen har en cirkumpolär utbredning, omfattande de boreala och arktiska delarna i Europa, Asien och Nordamerika. Det europeiska beståndet (exkl. Grönland och Ryssland) beräknas till 7000-12 000 par med huvuddelen i Sverige, Finland, Norge, Skottland och Island. I Sverige finns den i ett mer sammanhängande utbredningsområde från Svealand och norröver, och mera sällsynt på Sydsvenska Högländet. I fjällen häckar den upp till björkskogsregionen och den lågalpina regionen. Det svenska beståndets storlek uppskattas till 1300-1900 par, med en koncentration till Värmland-Bergslagen-Dalarna och mer glesa bestånd norr och söder därom. Lokalt förekommer koloniliknande koncentrationer av flera häckande par inom några km² kring fiskrika vatten. Över en längre tidsperiod har smålommen minskat i antal i stora delar av utbredningsområdet, både i Europa och i Nordamerika. I södra och mellersta Sverige vittnar ett stort antal namn som "Lomtjärn", "Lomgölen" m.m. om att arten säkerligen var vanligare förr i tiden. Det verkar emellertid som om tillbakagången kan ha avstannat och resultatet från den svenska fågeltaxeringen antyder en ökning sedan omkring 1990. Också i Skottland har en återhämtning noterats.

Ekologi. Smålommen livnär sig nästan uteslutande på fisk. Den fiskar främst i sjöar med ganska småvuxen lax- eller mörtartad fisk, och i stora delar av landet tycks den nästan enbart välja fiskevattnet med goda bestånd av siklöja. Smålommar som häckar utefter Norrlandskusten fiskar i stor utsträckning i havet. Däremot häckar smålommen vid små och oftast fisktomma skogstjärnar och myrgölar, flertalet av dem mindre än 1 ha. En nedre gräns i häckningstjärnarna storlek sätts av att lommar behöver en vattenyta som är tillräckligt stor för start och landning. Startsträckan beror på vindförhållandena. Lommar lyfter alltid mot vinden och vid vindstilla krävs en vattenyta på minst 40 meter. De stiger mycket flackt och måste ofta cirkla flera varv runt häckningsplatsen innan de når tillräcklig flyghöjd. Häckningstjärnarna har oftast flacka gungflyartade stränder med små gungflyholmar; med lämpliga boplatser där det är lätt för fåglarna kan hasa sig upp från vattnet samtidigt som de ger skydd mot fyrfota predatorer. Dessutom måste ungarna kunna komma upp på land för att vila under de båda första levnadsveckorna. Många till synes lämpliga häckningsplatser på myrar och i barrskog torde ha alltför branta torvstränder för att fåglarna skall kunna ta sig upp på land för att häcka. Föräldrafåglarna hämtar fisk till ungarna i näringsfattiga klarvattenssjöar, på pendelavstånd upp till närmare 10 km från häckningsplatsen, och det är ofta genom sitt kacklande läte under flygturerna mellan häckningstjärnar och fiskevattnet som smålommen avslöjar att den häckar i trakten. Bytesfisken, som hämtas en i taget till ungarna, får vara högst cirka 20 cm för att de skall kunna svälja den. Ungarna tigger flitigt om mer mat när någon av föräldrarna befinner sig i tjärnen. Det är inte ovanligt att en av ungarna lyckas få huvuddelen av bytena och därför tillväxer snabbare, medan den andra ungen svälter ihjäl. Under ungarnas första två veckor stannar i regel en av föräldrarna kvar i häckningstjärnen, men när ungarna blivit äldre är ofta båda

föräldrafågeln på fiske. Ungarna kan då gömma sig i växtlighet utefter stränderna och vara mycket svåra att hitta. Smålommen anländer till häckningsplatserna så snart dessa är helt eller delvis isfria. I mellersta Sverige sker detta i regel i april eller början av maj, i nordligaste Sverige senare. Smålommen häckar i regel för första gången vid tre års ålder, att döma av skotska undersökningar (data från svenska fåglar saknas). Äggen läggs i mitten av maj till början av juni i södra och mellersta Sverige, senare längre norrut, och pågår under cirka fyra veckor. I ungefär 80 % av kullarna läggs två ägg, 20 % ett ägg, medan kullar med tre ägg är mycket ovanliga. Ungarna är flygga efter 6-7 veckor, och i 30-60 % av ungpullarna överlever båda ungpullarna till flygg ålder. Det är ganska vanligt med omhäckningar om det första ruvningsförsöket misslyckas, vilket innebär att ruvande smålommar och icke flygga ungar kan påträffas långt fram på sommaren. Smålommen tillhör en av de mest långlivade svenska fågelarterna: I skotska undersökningar har smålommar återfångats upp till 13 år efter födelseåret, och en svensk smålom innehar det internationella åldersrekordet på 23 år. Under 15-årsperioden 1994-2008 var häckningsutfallet i landets södra och mellersta delar lägre än i Norrland, med 0,71-0,73 respektive 0,93-1,01 stora ungar per par och år, och det är tveksamt om ungpåproduktionen på Sydsvenska Högländet och artens svenska område i Svealand varit tillräcklig för att kompensera för den årliga dödligheten. Skillnaden var bland annat kopplad till en bättre överlevnad bland ungpullarna i Norrland. Smålommen övervintrar nästan uteslutande till havs, och flertalet svenska fåglar har en sydvästlig sträckriktning till övervintringsområdena i Skagerack, Kattegatt och Nordsjön, med enstaka återfynd längre söderut. Under vintern är smålommen den vanligaste lommen i västra Europas havsområden. Den verkar övervintra i mer landnära vatten än storlommen, och sällan i områden med över 30 m djup. De stora koncentrationer av övervintrande smålommar som upptäckts under 1990-talet i södra Östersjön torde i huvudsak avse fåglar med mer östligt belägna häckningsplatser. Oljeskador och fångst i fiskredskap torde vara viktiga dödsorsaker under flyttning och övervintring. Det är oklart i vilken utsträckning smålommarna påverkats av ekologiska förändringar i den marina miljön under senare årtionden, men danska undersökningar tyder på att fåglar insamlade i Skagerack på 1980-talet inte var i sämre kondition än under 1940-talet. Under senare år har störningseffekter av havsbaserade vindkraftverk på rastande och övervintrande sjöfåglar uppmärksammas i bland annat danska och tyska kustvatten. Smålommarna tycks inte vänja sig och återkomma till närområdet kring vindsnurrorna i samma utsträckning som andra arter.

Hot. I häckningstjärnorna torde dikning och rensning i utloppet vara ett av de viktigaste hoten. Sänkningen av vattenytan medför att stränder och holmar får kanter eller överhäng som är för branta för att lommen skall kunna ta sig upp till en boplats, och att häckningsöar blir landfasta och lättare tillgängliga för predatorer. Också en dikning, t.ex. för skogsbruksändamål, i närbelägna marker kan påverka vattennivån i smålommens häckningstjärnor, även om inga ingrepp görs vid själva tjärnen eller i utloppet. Den naturliga igenväxningen i småvatten innebär att häckningstjärnor ibland överges för att de helt enkelt blivit för små, och ett ökat nedfall av kväve kan ha medverkat till en ökad igenväxningstakt. Smålommen är också känslig för störningar under ruvningstiden; om fåglarna lämnar boet vid besök av människor vid tjärnen ökar bland annat risken för att äggen rövas av rävar, korpar, kråkor och andra predatorer. Däremot tycks smålommen vänja sig vid regelbundna störningar från trafikerade vägar eller permanenta bostäder i närheten. I fiskevattnen har försurning medverkat till utglesade bestånd av bytesfisk. I sydvästra Sverige kunde tillbakagången under mitten på 1900-talet bland annat kopplas till försurningsskador i fiskesjöarna. Eftersom smålommen snävt inriktar sitt födosök mot lax- och mörtartad fisk upptill cirka 20 cm, är den mer sårbar än storlommen för de ekologiska förändringarna i sura vatten. Vidare har förhållandevis höga kvicksilverhalter i uppmätta i smålomsägg insamlade i södra och mellersta från Sverige, och på basis av uppgifter om de vattenkemiska förhållandena i ett urval fiskesjöar har man nyligen bedömt att kanske 30 % av dem är sårbara för exponering för kvicksilver som via nederbörd har deponerats på land och därefter urlakats till grund- och ytvatten och samtidigt metylerats. Det är oklart hur olika

dödsorsaker under flyttningen och övervintringen bidrar till hotbilden, men bland återfynd av ringmärkta smålommar utgör oljeskador och fångst i fiskredskap de dominerande dödsorsakerna.

Åtgärder. I häckningstjärnarna och omgivande våtmarker är begränsning av dikningar och liknande ingrepp en av de mest effektiva faunavårdsåtgärderna. Vidare bör man undvika utplanteringar av fisk i häckningsvattnen, inte enbart för risken för att smålommen störs, utan också med hänsyn till de allmänt stora naturvårdsvärden som den unika evertebratfaunan i vissa naturligt fisktomma vatten representerar. I fiskevattnen är kalkning viktig, i den mån fiskesjöarna är påverkade av försurning, och smålommens fiskesjöar bör prioriteras vid beslut om fortsatta kalkningsinsatser. Däremot bör man undvika att kalka i smålommens häckningstjärnar, eftersom vi inte vet hur strandvegetation och boplatser påverkas. Vi behöver bättre förståelse om frågor kopplade till exponering för kvicksilver via födointaget; mot bakgrund av att smålommen befinner sig i toppen av en akvatisk näringskedja, uppgifter om högt kvicksilverinnehåll i äggen, ökande kvicksilverhalter i insjöfisk sedan 1990-talet samt att många fiskesjöar har bedömts vara sårbara för exponering av kvicksilver. Smålommen är långlivad med en låg årlig reproduktion, och mellanårsvariationen i häckningsframgången kan vara stor. Inga tendenser till vare sig en ökande eller minskande trend i häckningsframgången har noterats sedan mitten av 1990-talet, men i södra och mellersta Sverige ligger den genomsnittliga ungpåproduktionen något under den nivå på ungefär 0,8 ungar per par och år som på basis av återfynd av ringmärkta fåglar bedöms vara minimum för att kompensera för den årliga dödligheten. För den fortsatta uppföljningen är det önskvärt att de frivilliga och ideella inventeringsinsatser som sedan 1994 samordnats inom Projekt Lom, som drivits gemensamt av Naturskyddsföreningen och Sveriges Ornitologiska Förening, kan organiseras mera permanent och långsiktigt.

Övrigt. Utländska namn - NO: Smålom, DK: Rødstrupet lom, FI: Kaakkuri, GB: Red-throated Diver. Smålommen ingår i Bernkonventionens förteckning över "strängt skyddade djurarter" och bland de "arter för vilka bl.a. särskilda skyddsområden skall upprättas" enligt EU:s fågeldirektiv (rådets direktiv 2009/147/EC). Den är även förtecknad i Bonnkonventionen bilaga II samt AEWa.

Litteratur

- Arvidsson, B., Boström, U., Dahlén, B., de Jong, A., Kolmodin, U. & Nilsson, S.G. 1992. The importance of mires as breeding habitat for wetland birds in Sweden. *Ornis Svecica* 2: 67-76.
- Dahlén, B. & Eriksson, M.O.G. 2002. Smålommens *Gavia stellata* häckningsframgång i artens svenska kärnområde. *Ornis Svecica* 12: 1-33.
- Durinck, J., Skov, H. & Andell, P. 1993. Seabird distribution and numbers in selected offshore parts of the Baltic Sea, winter 1992. *Ornis Svecica* 3: 11-26.
- Durinck, J., Skov, H., Danielsen, F. & Christiansen, K.D. 1994. Vinterföden hos Rødstrupet Lom *Gavia stellata* i Skagerakk. *Dansk Ornitologisk Forening Tidsskrift* 88: 39-41.
- Eriksson, M.O.G. 1994. Susceptibility to freshwater acidification by two species of loon: Red-throated Loon *Gavia stellata* and Arctic Loon *Gavia arctica*. *Hydrobiologia* 279/280: 439-444.
- Eriksson, M.O.G. 2006. Smålommens *Gavia stellata* häckningsframgång i relation till vattenkemi och fiskbeståndens sammansättning i olika fiskevatten. *Ornis Svecica* 16: 211-231.
- Eriksson, M.O.G. 2009. Projekt Lom 15 år 1994-2008. I: SOF 2009. *Fågelåret 2008*. Halmstad (Vår Fågelvärld, suppl. 49).
- Eriksson, M.O.G. 2010. *Storlommen och smålommen i Sverige - populationsstatus, hotbild och förvaltning*. Sveriges Ornitologiska Förening, Stockholm och Svenska LOM-föreningen/Projekt LOM, Göteborg; tillgänglig via <http://www.projekt-lom.com/Lommar%20status%20hotbild%20etc%202010.pdf>.
- Eriksson, M.O.G., Arvidsson, B.L. & Johansson, I. 1988. Habitatkaraktärer i häckningssjöar för smålom *Gavia stellata* i sydvästra Sverige. *Vår Fågelvärld* 47: 122-132.
- Eriksson, M.O.G., Blomqvist, D., Hake, M. & Johansson, O.G. 1990. Parental feeding in the Red-throated Diver *Gavia stellata*. *Ibis* 132: 1-13.
- Eriksson, M.O.G. & Johansson, I. 1997. Smålommen *Gavia stellata* i sydvästra Sverige - beståndsutveckling och häckningsframgång. *Ornis Svecica* 7: 1-10.
- Eriksson, M.O.G. & Lindberg, P. 2005. Kvicksilverbelastningen hos svenska smålommar *Gavia stellata* och storlommar *Gavia arctica*. *Ornis Svecica* 15: 1-12.
- Eriksson, M.O.G. & Paltto, H. 2010. Vattenkemi och fiskbeståndens sammansättning i storlommens *Gavia*

- arctica* häckningssjöar, samt en jämförelse med smålommens *Gavia stellata* fiskejöar. *Ornis Svecica* 20: 3-10.
- Eriksson, M.O.G. & Sundberg, P. 1991. The choice of fishing lakes by Red-throated Diver *Gavia stellata* and Black-throated Diver *G. arctica* during the breeding season in South-west Sweden. *Bird Study* 38: 135-144.
- Gomersall, C.H. 1986. Breeding performance of the red-throated diver *Gavia stellata* in Shetland. *Holarct. Ecol.* 9: 277-284.
- Hemmingsson, E. & Eriksson, M.O.G. 2002. *Ringing of Red-throated Diver Gavia stellata and Black-throated Diver Gavia arctica in Sweden*. Wetlands International Diver/Loon Specialist Group Newsletter 4: 8-13; tillgänglig via <http://www.projekt-lom.com/Ornis%20Svecica%2015%201-12.pdf>.
- Jonsson, L. & Tysse, T. 1992. *Lommar*. Sveriges Ornitologiska Förening, Stockholm (Vår Fågelvärld, suppl. 15).
- Norberg, R.Å. & Norberg, U.M. 1971. Take-off, landing, and flight speed during fishing flights of *Gavia stellata* (Pont.). *Ornis Scandinavica* 2: 55-67.
- Norberg, R.Å. & Norberg, U.M. 1976. Size of fish carried by flying red-throated divers, *Gavia stellata* (Pont.), to nearly fledged young in nesting tarn. *Ornis Fennica* 53: 92-95.
- Okill, J.D. 1992. Natal dispersal and breeding site fidelity of Red-throated Diver *Gavia stellata* in Shetland. *Ringing & Migration* 13: 57-58.
- Okill, J.D. 1994. Ringing recoveries of Red-throated Divers *Gavia stellata* in Britain and Ireland. *Ringing & Migration* 15: 107-118.
- Petersen, I.K., Christensen, T.K., Kahlert, J., Desholm, M. & Fox, A.D. 2006. *Final results of bird studies at the offshore wind farms at Nysted and Horns Rev, Denmark*. Danmarks Miljøundersøgelser (NERI), Århus (rapport beställd av DONG energy and Vattenfall A/S).
- Petersen, I.K. & Fox, A.D. 2007. *Changes in bird habitat utilisation around the Horns Rev 1 offshore wind farm, with particular emphasis on Common Scoter*. Danmarks Miljøundersøgelser (NERI), Århus (rapport beställd av DONG energy and Vattenfall A/S).
- Skyllberg, U., Lessman, J. & Hansson, P. 1997. Häckningsmiljöns betydelse för häckningsframgången hos havsfiskande smålom *Gavia stellata* i Västerbotten. *Ornis Svecica* 9: 107-120.